

سرگذشت و سرنوشت نسخه‌ها و مجموعه‌ها

سندي بازمانده دربارهٔ ترکه لسان‌الدوله

به‌کوشش ايرج افشار

چون در شماره قبلى نامه بهارستان (پايز - زمستان ۱۳۸۳) بسياري از استناد مربوط به نسخه‌های خطى كتابخانه سلطنتى به چاپ رسيده است، فرصت را مناسب دانست متن آخرين سندي راكه (شاييد) در آن موضوع وجود دارد و مربوط مى‌شود به اوراق و استنادى که از لسان‌الدوله در توقيف دولت بود برای درج تقديم شود.

رونوشت ماشيني اين سندي با اصل امضاهادر ميان اوراق مرحوم احمد فرامرزى (دانشمند آگاه تاریخ و جغرافیای جنوب و خلیج فارس) و نماینده وقت اداره‌کل تفتیش - بود و رونوشتی از آن را دوست فاضل مرحوم حسن فرامرزى چند سال پيش به من مرحمت کرد و چون تاکنون به نشر آن موفق نشده‌ام به چاپ آن اقدام مى‌کنم که استناد منتشر شده را تكميل کند.

از امضاء‌كشندگان اين صورت مجلس ابوالفتح فدائى علوى و احمد فرامرزى و شاهزاده سعيد ميرزا عضو وزارت مالية بودند و قانع بصيري در آن وقت رئيس محاسبات بيوتات دولتى بوده است و كتابخانه سلطنتى جزو بيوتات مى‌بود. اين صورت مجلس برای اطلاع وزير مالية وقت سيد حسن تقى زاده تهييه شده است. ابوالفتح فدائى علوى پسر سيد محمد صراف (وكيل دوره اول مجلس) و برادر ارشد ابوالحسن و بزرگ علوى بود. تحصيلاتش را در سويس انجام داد و دوران خدمتش در وزارت مالية گذشت. ظاهرآ داماد خاندان طباطبائي (سید محمد صادق) بود.

قانع بصيري از صاحب منصب امين و مورد ثوق دولت و تاواخر عمر در سمت خود (رياست بيوتات) برقرار بود.

* * *

مقام محترم وزارت جليله مالية، دامت شوكته

بطوري که در آن مقام محترم استحضار حاصل است بر اثر وصول مرقومه نمره (۱۱۵۵۴) وزارت جليله عدليه حاکى از لزوم تحويل گرفتن استناد و نوشتتجات توقيفي ميرزا على خان لسان‌الدوله از دفتر راکد آن وزارت جليله دو نفر آقایان مفصلة الاسامي به نمایندگی مدعی العمومي ديوان محاكمات و محاسبات بيوتات دولتى:

آقای فدائى علوى

ملوريت یافتند که کليه نوشتتجات و کاغذهای توقيفی راکه در سه صندوق تیماجي سفید و قرمز و یک جعبه آهنى ضبط شده بود با حضور و عضويت آقایان مدعی العموم بดایت و استيناف و نماینده مدیر کل ثبت استناد و چند نفر دیگر از اعضاء وزارت جليله عدليه شماره و نمره زده تحويل بگيرند. موافق صورت جلسات موجوده در دوسيه کمسيون، مختلط از اعضاء وزارتين عدليه و مالية در طی چندين جلسه طولاني تمام اوراق و مراسلات و نوشتتجات مختلفه را كه بطور پريشان و درهم برهم ريخته شده بود موردملاحظه قرارداده و بطور سطحی تفكيك نموده و بالاخره به موجب صورت مجلس نهايی مورخ ۲۱ مرداد ۱۳۱۰ تحويل نمایندگان مالية نموده صندوق های مزبور به ضميمه جعبه آهنى محتوى نوشتتجات معروضه مهر و لاک شده از دفتر راکد کل به دائرة محاسبات بيوتات سلطنتى نقل و ضبط گردید. پس از انجام اين امر کمسيون دیگری از اعضاء وزارت مالية به موجب حکم نمره (۲۶۷۸۴) ۱۳۱۰/۷/۲۴ مرکب از آقایان: بهجهت الممالک احسنى - فرامرزى - قانع بصيري - فدائى علوى - معین شدند که نوشتتجات و اوراق تحويلی را بادقت كامل تحت مطالعه قرارداده آنچه را ظاهرآ برای استيفاء حقوق از دست رفته دولت و يا جبران مختصري از خسارات جبران ناپذير كتابخانه سلطنتى مفيد بداند از سایر اوراق توقيفی تفكيك نمایند.

بطوری که صورت جلسات موجوده حکایت می‌کند این کمیسیون تا تاریخ فوت مرحوم آصف احسنی (بهجت‌الممالک) بیست و دو جلسه تشکیل و تمام محتویات صندوق‌هارایک به یک که بدون اغراق و مبالغه متجاوز از هزاران مراسله و نوشته و سند و صورت حساب خرج خانه و غیره بود مورد مطالعه عمیق قرار داده و بالاخره تمام اوراق تحویلی را موافق صورت‌های منظمی به سه قسمت ذیل تقسیم نموده است:

۱. قسمت شخصی لسان‌الدوله که عبارت از صدھا مراسلات خصوصی و بی‌صرف متفرقه و اوراق بیهوده بوده که می‌بایست با صدور اجازه آن مقام محترم به وراثت لسان‌الدوله مسترد و یا در ضبط وزارت مالیه بماند.

۲. قسمت مربوط به وزارت جلیله امورخارجه (در این قسمت مراسلات و اوراقی راجع به ژنرال قونسولگری تفلیس و بودجه آن اداره ملاحظه می‌شود که شاید برای وزارت امورخارجه مفید واقع شود) که می‌بایست با صدور اجازه به موجب صورت مجلس به آن وزارت‌خانه تسلیم گردد.

۳. اسناد قبالجات مربوطه به بعضی معاملات لسان‌الدوله که برای استفاده وزارت مالیه ضبط گردیده، بعد از تفکیک و تشخیص قسمت‌های فوق عملیات کمیسیون بواسطه فوت مرحوم بهجت و اشتغال اداره بیوتات به پذیرایی مهمانان خارجی مدتی متوقف گردید تا اینکه به موجب حکم نمره ۱۳۱۱/۳/۲۱ (۸۰۰۵) با عضویت آقای میرزا محمود خان پرورش به جای مرحوم احسنی و شاهزاده سعید میرزا به جای آقای فرامرزی که به مسافرت رفته بود کمیسیون عملیات خود را ادامه داد، به این معنی که مجدداً اوراق مربوطه به وزارت خارجه و اسناد و نوشتگات ضبطی را تحت مطالعه قرار داد و از اوراق مزبوره آن قسمتی را که به نظر کمیسیون شاید برای دولت مفید باشد تفکیک نموده و بطور خلاصه مراتب ذیل در نظر کمیسیون محقق [و] مسلم گردیده است (در ضمن این جریان آقای پرورش مأموریت خارج حاصل نموده و مجدداً آقای فرامرزی حسب الحکم بجای ایشان معین شدند).

۱. مدارک و قبالجات هیجده هزار ذرع اراضی واقعه در خارج دروازه شمیران که لسان‌الدوله در ۱۳۱۶ قمری خریداری نموده و فعلایاً به موجب قرار محکمه قسمتی از آن تحت توقيف دولت درآمده است (عبارت از سیزده ورقه).

۲. مدارک و اسناد املاک ذیل:

الف – اراضی واقعه در پشت مجمع الصنایع، به موجب یک طغرا قبض رسید وجه اراضی مزبوره در سال ۱۳۱۸ قمری به ملکیت لسان‌الدوله در آمده ولی وضعیت بعدی اراضی مزبور معلوم نیست که فروخت شده یا باقی است.

ب – قریه داشکسن واقعه در آذربایجان، از اسناد و مدارک موجوده محقق شد این قریه ملک پدری لسان‌الدوله بوده است؛ ولی معلوم نیست سهم الارث آن مرحوم از این قریه چقدر و اینکه آیا فروخته یا نفوخته آثاری در بین نوشتگات ملاحظه نشد (مشتمل بر سی و پنج ورقه).

ج – دو باب خانه در سرچشمeh. اسنادی موجود است که یک باب خانه با حدود و مشخصات مصروفه در قباله در سال ۱۳۱۹ قمری به ملکیت لسان‌الدوله در آمده، ولی معلوم نیست بعداً چه معامله نسبت به آن شده است و یک باب خانه دیگر که ابتداء کرده و این معامله را به موجب سند بیع شرطی شش ماهه در سال ۱۳۱۷ به مستشار‌السلطان واگذار نموده و باز معلوم نیست بعداً در استداد آن اقدامی به عمل آمده و معامله به‌کجا انجامیده است (مشتمل بر شش ورقه).

د – املاک خرقان قزوین. به موجب چهار ورقه سواد قباله و قبض رسید وجه قراء ذیل را که مقدار هر یک

معین می‌شود محقق شده است که در سنّه ۱۳۳۱ قمری:

سه‌دانگ – قریه نجف‌آباد

یک‌دانگ و نیم – مزرعه قرل دره

نیم‌دانگ – مزرعه میان رباط

يعنى مدته بعد از کشف سرقت کتابخانه و اقامه دعوى بر لسان الدوله رقبات مزبوره را مشاراليه از خازن الدوله پسر مرحوم حاجى امين السلطان ابتعان نموده وضعیت بعدی و فعلی این املاک معلوم نیست و نمی توان فهمید که بعداً چه معامله در آنها شده است. توضیح آنکه هرگاه بعد از خریداری لسان الدوله معامله از طرف خود یا ورثه اش در این املاک شده باشد چون بعد از وقوع جرم و اقامه دعوى بوده قانوناً نافذ شناخته نشده و محکوم به بطلان است.

ه - املاک اصفهان که عبارت از رحیم آباد و کرج است. به موجب بیست و یک ورقه اسناد و نوشت捷ات موجوده چنین استنباط می شود که املاک مزبوره متعلق به لسان الدوله بوده و ظاهرآ در سنه ۱۳۱۹ فروخته است.

و - خانه و باغچه و طولیه واقع در محله چهار منار تبریز. مطابق هشت طغرا مدارک موجوده مسلم است که خانه و باغچه مزبور ملک موروثی پدری لسان الدوله بوده و مشاراليه سهم یکنفر از همشیره های خود را خریداری کرده و تاسال ۱۳۱۱ قمری هم در تصرف و تملک لسان الدوله باقی بوده.

ز - قریئه دیزج حاتم خانی واقع در آذربایجان. ملک موروثی لسان الدوله بوده و بعداً هم سهم یکی از وراث را خریداری نموده و بالنتیجه چهار دانگ و نیم مالک و متصرف شده و در سال ۱۳۱۹ [قمری] ظاهرآ فروخته است (مستندات مربوطه به این ملک عبارت از یکصد و بیست و چهار ورق از قبیل اسناد و مراسلات و قبوض و تلگرافات است).

ح - قریئه اورمن واقع در محله مشکین سفلای آذربایجان. به موجب دو فقره سند بیع شرطی چهار دانگ و نیم از قریئه مزبور ملک لسان الدوله است که باید وضعیت این اسناد روشن گردد.

ط - فرامین و مراسلات مربوطه به نصب لسان الدوله به سمت کتابداری کتابخانه سلطنتی و جریان توقيف و حبس مشاراليه (بیست و چهار ورق).

ی - یکصد و چهل ورق بليطهای باغ یادگار ملی، هفتاد و هفت طغرا عکس خطوط مرقع مشهور به «گلستان» که خود آن به سرقت رفته است. توضیح آنکه از ملاحظه نظامنامه مربوطه معلوم می شود که شرکتی به نام «باغ یادگار» تشکیل یافته و بليطهای پنجاه تومانی طبع و به اعضاء مدیر شرکت نیز رسیده است.

بطوری که ملاحظه می فرمایند به استثناء اراضی واقعه در خارج دروازه شمیران طهران که قرار توقيف آن در دیوان محکمات مالیه صادر و قسمتی از آن هم عملاً تحت توقيف درآمده است اوضاع حقیقی بقیه املاک فوق قطعاً معلوم نیست و بواسطه احتیاج به تحقیقات خارجی و محلی برای این کمیسیون تحقیقات لازمه فعلاً مقدور نمی باشد.

بنابراین و از لحاظ اینکه نتیجه مشتبی از زحمات و مطالعات چند ماهه کمیسیون حاصل گردد عقیده اقنانعیه اعضاء کمیسیون بر این است که مقرر شود اداره صلاحیت داری از ادارات مرکزی وزارت جلیله بوسیله مأمورین بصیر و امین خود نسبت به تمام فقرات فوق الذکر تحقیقات عمیقه و کاملی به عمل آورده اوضاع حقیقی و فعلی املاک مزبوره را بطور قطع معین و راپرت نمایند تا در صورتی که محقق شود این املاک بعد از قضیه سرقت کتابخانه مورد معامله قرار گرفته (چون قانوناً صحیح شناخته نشده و محکوم به بطلان است) مراتب را به مدعی العموم دیوان محکمات اطلاع دهند تا برایت مقررات قوانین موضوعه مملکتی هر اقدامی را که قانوناً مفید و لازم بدانند به عمل آورند.

۳. به شرح فوق مقدار کثیری اوراق و نوشت捷ات مختلف و بی مصرف و یک صندوق کتب چاپی رمان و تاریخ و کلاسیک و جزوایات دروس شاگردان مدارس با جلد و بدون جلد که جزو اوراق شخصی لسان الدوله ثبت شده است و یک قطعه مینای تصویر محمد شاه (یا نادرشاه) و یک قطعه عطردان نقره مدلایونی که روی آن یک تخمه در نصب و ظاهرآ قیمتی ندارد که قابل تقاضا باشد (قبلآ در جزو اشیاء ضبطی به نام دولت ثبت شده است) در صورتی که امر و اجازه فرمایند مقتضی است به ورثه لسان الدوله مسترد گردد.

نماینده مدعی العموم دیوان محکمات مالیه: فدائی علوی نماینده اداره تفتیش کل: احمد فرامرزی

نemاینده اداره محاسبات کل مالیه: [شاهزاده] سعید رئیس محاسبات بیوتات دولتی: قانع بصیری

